

HITZ PAREAK

Patxi Altuna

1. Batzordeño honi egotzi zaion egitekoari, euskal ahoskera lantzeari (*), egoki baino egokiago datozkio Mitxelenaren hitz hauek: “Nolanahi ere, eta gai honetan bakar-bakarrik sartzen naiz irakasleen alorrean, zertxobait aldatu behar genituzke geure pentsamoldeak haurrak eta haziak geure hizkuntzan eskolatzekoan. Esaten dena nola idatzi behar den jakiteak badu bere axola. Are gehiago, ordea, egun eta gure artean, irakurtzekoan ikusten dena nola ebaki behar den irakasteak. Letretarik ahora daraman bidean bai baita nahikoa bihurtune” (Mitxelena, MEIG VII, 27 zb., 184. or.).

Esaten dena nola idatzi eta ikusten dena nola ebaki: horra Mitxelenaren kezka bikoitza, ez ordea biritxia, bigarrenak axola handiagoa duela aitortzen baitu, nahiz ez den hori ikusi batera sinesten erraza; idazten jakiteak baino irakurtzen jakiteak axola handiagoa duela, alegia. Eta *axola* hitzak zentzu bat baino gehiago izan baititzake, azken lerroko hitzek argituko digute pasarte honetan duen esanahi zehatza: “Letretarik ahora daraman bidean bai baita nahikoa bihurtune”. Bistan da, horrenbestez, nekez eta gatazkaz ari dela, ez garrantziaz.

Oraindik ere ez da, haatik, beste gabe garbi ageri zergatik izan behar duen neke eta gatazka handiagoa ikusia eta idatzia ebakitzeak esana idazteak baino, ahotik behatz muturretarainoko bidean ere ez baitira exkax bihurtuneak. Puntu hau argitzera datorkigula uste dugu “Euskal azentuaz eta ebakeraz Jardunaldiak” Durangon 1986an egin zirenean, Euskaltzaindiak haien bukaeran egin zuen sei puntuko Adierazpena. Hemen sei puntuetarik laugarrenean esaten zaigu ikusi uste duenak ez duela dena ikusten, eta ikusia ebakitzen ari denak ikusten duena ez ezik ikusten ez duena, eta are ezin ikus dezakeena ere, kontuan eduki behar duela ongi irakurtzeko. Orain jabetzen gara zergatik datekeen ebakitzea eta irakurtzea idaztea baino axolatsuago.

2. Adierazpen horretako hitzak eta Mitxelenaren hor goian aipaturiko beste horiek, zazpi urte bakarrik lehenagokoak direnak, elkarren

(*) Ahoskera batzordea.

antzekoegiak dira luma beretik atereak ez izateko. Mitxelena Durangon izan zela eta Adierazpena taxutzen aritu zirenetako bat izan zela ez bageneki ere, bi dokumentu horien elkarren antzak eta egokitasunak aise frogatuko liguke. Horra zergatik zazpi urteren barnean idatzitako bi testu horiek elkar osatzen duten eta zergatik agertzen dituzten euskal ahoskera zela-eta Mitxelenak zuen kezka.

Sei haietarik azken hirurek Batzorde honek orain esku artean duen egitekoarekin zerikusi handia dute; ahoskerari dagozkio, izan ere, eta bi bederen azentuari konkretuki, gure gaurko hiru txostenak bezalaxe. Orduan Euskaltzaindiak igorri zuen mezua beretu nahi izan du, bada, xotilki Batzorde honek. Entzun ezazue hiru puntu haietako mezua laburki:

“d) Noraezeko da horretarako (“hizkuntza biziaren erabilera artatu eta bultzatu” ahal izateko, alegia) gure irakaskuntzan ahalgin bereziak egitea, haurtzaindegietarik abiatuz, haurrei irakurtzen behar den bezala irakasteko. Beharrezko baita zuzenbidez jokatzeko bi alde erakustea: badirela, alegia, ikus daitezkeen letrak eta ikurrak edo seinaleak; baita ere, ordea, horiek bezain premiazko dena, gogoan eduki behar diren erregela ezinikusiak. *Ez eta dakit berex bata bestearen aldamenean irakurri arren, ez-takit dela, euskal legeen arabera, irakurri behar dena*”.

Beste biak, esan bezala, azentuaz ari dira espresuki. Entzun:

“e) Ahozko euskal hizketan eta agiriko komunikabideetan gehienik nabarmentzen den hutsa da, agian, ere bezalako hitz azentugabeei, beste hitzen laguntzarik gabe ezin ager daitezkeen, aitortzen zaien burujabetasuna, euskal ebakeraren kalte gorritan”.

“f) Ikerlanak ez baztertzeko asmoz, komeni dela iruditzen zaio Euskaltzaindiari azentuaren lekualdatzeaz soilik bereizten diren hitz pareen zenbait zerrenda prestatzea. Nork bere ingurukoak jasotzeaz kanpora, premiazko genuke euskalariek han eta hemen bildurik argitara dituztenak biltzea” (*Euskera*, 1986, 2, 442. or.).

3. Bistan da hitz labur horien bidez seinalatzen den eta urte handietan zehar egin ez den lan ikaragarria bururatzeko, denbora asko behar dela eta egunerdi honetan zenbait puntu larri ukitu eta zenbait proposamen egin baizik ezin dugula. Gure hasierak xumeak izan daitezten nahi izan dugu: geroko lanaren zimendu eta oinarri. Edozein gisaz Durangoko zuzia bere eskuetan hartzeko eta orain ekin baizik egin ez dion lanari geroan ere aurrera jarraitzeko prest dagoela adierazi nahi du Batzorde honek.

Hiru txosten dakarzkizuegu gaur. Bat Batzordeak prestatua eta Batzordearen izenean datorrena, nahiz irakurriko dutenek egin duten lanik gehiena. Diogun xede xume hau ezarri geniola txostenari: *Euskara idatzia nola ahoskatu*. Bestela esan: irratian nahiz telebistan zerbait irakurtzen duenak nola ahoskatu behar ditu testu idatzi hartako hitzak. Beraz ez da izan gure helburua hizkera bizien —euskalkien, azpieuskalkien eta gainerakoen— ahoskera, beste sotilago hau baizik: *modu bertsuan mintzatzan ez garenez gero, irakur dezagun bederen testu bera modu bertsuan*, hori ez omen denez gero, gaurko hitzaldian Jose Ignacio Hualdek esango digun bezala, hain arazo larria.

Bigarren txostena aipatu berri Hualde Jose Ignaciok dakarkigu Ameriketatik: “Euskal azentuak eta euskara batua” deritzana, eta aurrera gabe nahi diot eskertu txosten bat Jardunaldi hauetan aurkezteko egin genion gomita hartu izana. Nik azkenik Durangoko adierazpenaren azken eskaerari erantzunez, “Hitz pareak” direlako behin-behingo zerrenda dakarkizuet. Ez legoke gaizki, ahozko telekomunikabideetan modu berean ahoskatuko lirartekeen hitz pareen zerrenda luzexka batean ados jarriko bagina.

4. Nik dakidala, ez da Durangoz geroztik halako lanik egin, nahiz orduko Euskaltzainburu aita Villasantek gartsuki eskatu zuen egin zedin, azentu batuaren bidean lehen pausua bederen izan zitekeelakoan. Hala-kerik ez eginak ez du esan nahi, ordea, ezta hurrik eman ere, azentu arloan lanik egin ez denik; are gutxiago, egin direnak —bai baitakigu egin direla— balio gutxikoak direnik, ezta inondik ere. Bakar-bakarrik esan nahi du orduan Euskaltzaindiak egin zuen adierazpen hartako eskea zaku zulatuan erori zela eta bertan behera utzi genuela guziok, aintzat hartu gabe. Baina hobe baita inoiz inoiz ez baino, hemen duzue silaba azentuduna aldatzeaz soilik bereizten diren hitz pareen zerrenda bat, berri-tereko nahiz osatzeko zabalik dagoena.

Bereizten direla diogunean ez dugu esan nahi euskalki guzietan egiten direla, ez eta euskalki berean herri eta bazter guzietan. Areago, herri berean ere gauzak aldatu egin dira berrogei urte honetan, eta ez naiz segur nik ikasi nituen lekuan berean gauzak gaur oraindik nik diodan bezala direnik. Gazteen artean ez, noski; ene adinekoen artean baietz uste dut. Edolarik neri irakatsi zidaten eta ene baitan neure buruarekin aritzen naizenean entzuten dudan hizkera ixilaren azentuaren oihartzuna islatu nahi dut eta azentu horren, eta ez besterenaren, arabera bereizten diren hitz pareen zerrenda eman. Ez du ere esan nahi hitz pare horiek, baldin beste herri batzuetan ere bereizten badira, ne-rean bezala egiten direnik, bereiz baitaitezke, baina bestela. Ez du ere azkenik esan nahi bikote guzi horiek umetan ikasi nuen herriko hizkeran erabiltzen nituenik; batzuk gero ikasi ditut eta, euskal senak batetik

eta neure barneko hitz pareen sistemak bestetik era horretan integrarazi dizkirate.

Baina ez dut ere inola esan nahi, eta ez dut inola uste, ene hizkeran bakarrik bereizten direnik pare hauek, ez eta ez diot inori bide eman nahiere, pentsa dezan herri bateko bitxikeriak direnik. Ez. Pare hauetako batzuk Mitxelena berak aipatzen ditu, urrunago joan gabe, —eta guziok dakizue, Mitxelena jaunaren eta ene euskalkia ez direla bat—, eta egingo nuke hemen bertan badela, ene herrikideetatik kanpo, bat baino gehiago pare hauetarik batzuk bere hizkeran ere bereizten direla esango duenik. Azentu kontuan ere batasun bila gabiltzanez gero, ez legoke gaizki euskaltzale talde bati, hala nola euskaltzainei eta urgazleei, galdeketa bat egingo balitzaie, ea hitz pare horietatik zeintzuk bereizten diren beren artean eta nola, zein silabatan duten azentua.

Bestalde nahiago nuke norbaitek zerrenda osatzen lagunduko balit, neri seguruen pare batzuk itzuri baitzaizkit. Pozik hartuko ditut zerrenda luzatzeko inork ekarri nahiko dizkidanak. Hona, beraz, abeze ordenan emanak nik bildu ditudan pareak:

agíria/agiría	á(h)aria/haría	áldea/aldéa	
t)ártea/artéa	bálio/balío	básoa/basóa	
báziren/bazíren	bérak/berák	égia/hegía	
élizan/elizan	értzean/ertzéan	étziren/etzíren	
éztana/ezténa	gáinera/gainéra	gózero/goizéro	
gramátikari/ gramatíkari	háiena/aihéna	hástea/astéa	
háuena/auhéna	háurrena/aurréna	híltzea/iltzéa	
héltxea/eltzéa	hérstea/hestéa	jáioa/iaióa	
kále (egin)/kaléa	(kaf)ésnea/esnéa	kritikari/kritikári	
láurena/lauréna	léihoá/Leióa	lékukoa/lekukóa	
lótzean/lotzéan	méndekoa/ mendekúa	méndea/mendía	ónena/honéna
páretara/paretára	pílotari/pilotári		
prézioa/presióa	sáltzie/saltsié	segúrua/segurúa	
txístua/txistúa	zúena/zuéna		
hártara (<nola) / hartára (< nora)			

(Ikus Hiribarrenen bertso-lerro hau: “Ikustecoac dire ohoren eguiten / Atzéco jendeari aisia ematen” (2671-2)). Beraz *átzeko* / *atzéko*).

5. Ez da dudarik horko hitz pare horietan gehienak hitz desberdinak direla, hiztegi batean nork bere sarrera, mugatzailerik gabe, noski,

eta nork bere esanahia dutenak. Horien ondoan, ordea, baditugu beste batzuk, “pareak” nekez izenda daitezkeenak, ez baitira bi hitz, hitz beraren bi forma desberdin baizik, eta, jakina, hiztegian bat agertzen baita, eta esanahia berbera baitute. Hitz beraren singularra eta plurala dira, izan ere, baina batetik bestera azentua aldatzen dute: singularretik pluralera, alegia. Hona beste askoren artean batzuk:

Pl.	Sg.	Pl.	Sg.	Pl.	Sg.
aingéruak/aingerúa		atzókoak/atzokóa		bekátuak/bekatúa	
bertákoak/bertakóa		bihárkoak/biharkóa		errégeak/erregéa	
erréginak/erregína		eskáleak/eskaléa		etxékoak/etxekóa	
ezínduak/ezindúa		ezkónduak/ezkondúa		garéstiak/garestía	
gauékoak/gauékóa		gerókoak/gerokóa		goizékoak/goizekóa	
hegáztiak/hegaztía		ikásleak/ikasléa		ikúsiak/ikusía	
itsúsiak/itsusía		katíluak/katilúa		marátalak/maratíla	
nagúsiak/nagusía		toréroak/toreróa			

Eta abar. Esan bezala, pluralean ez dute singularrean bezala azentua eta nik hor, labur zurrean, kasu absolutiboak bakarrik ipini badituz ere, zer esanik ez gainerako kasu guziaz ere, hala singularrean nola pluralean, absolutiboarekin batera doazela. Beraz plural guziaz oposatzen zaio singular osoari.

Bestalde azentuaren bereizitasuna zertan datzan bistan dago, ene ustez: kasu singular guziaz paroxitonoak dira, eta plural guziaz proparoxitonoak. Beste puntu batek ere merezi du agirian jartzea: ene hizkeran singular-pluralen artean horrelako azentu bereizkuntza duten hitzak lau silabakoak dira, artikulua ere kontaturik, noski. Bat bakarra somatu dut oraino, hiru silaba izan arren, azentu desberdin berbera duena: “gráziak-/grazía”. Lehena da dudarik gabe berezia eta ikus noiz erabiltzen dugun: “Gráziyak han ez zeunden!”, “Gráziyak lagundu didazun!”.

Berez bi silaba izanik, *-ko* atzizkia artikuluaarekin hartzean lau silabako bilakatzen diren hitz guzietan gauza berbera gertatzen zaie, zerrendan sartu dugun halakoren batek erakusten duen gisa: “mendíkoak / mendikóa”, “kalékoak / kalekóa”, “zubíkoak / zubikóa”. Ez, ordea, “egunékoak/ *egunekóa”, baizik singularra ere plurala bezala, “egunékoa”, zeren hauei, bost silabakoak izanik, azentu proparoxitonoa zor baitzaie bie. Aldiz “egúngoak/egungóa”, bai, lau silabakoak baitira.

Beste horrenbeste gertatzen da toki izenekin: hala nola, “Eibárkoak / Eibarkóa”, “Zaráuzkoak / Zarauzkóa”, “Berlíngoak / Berlingóa”, “Moskúkoak / Moskukóa”; ez, noski, azentua lehen silaban dutenekin, hauek singularrean nahiz pluralean azentua lehen silaban gordetzen baitute: “Lóndreskoak”, “Tókiokoak”/ “Lóndreskoa”, “Tókiokoa”.

6. Ez da, ordea, gauza bera gertatzen *-ko* atzizkiaren orde superlatiboen *-en* hartu eta, mugatzailea barne dela, lau silabako hitza sortzen bada. Halakoetan pluralak ez ezik singularrak ere azken hirugarren silaban baitu azentua; hala nola

arínenak/arínena	astúnenak/astúnena	beróenak/beróena
berriénak/berriena	edérrenak/edérrena	eméenak/eméena
handiénak/handiéna	gaiztóenak/gaiztóena	gorriénak/gorriena
merkéenak/merkéena	polítenak/polítena	samínenak/samínena
sutsúenak/sutsúena	txikiénak/txikiéna	urdínenak/urdínená
zatárrenak/zatárrena	zoróenak/zoróena	zuríenak/zuríena

Ezta ere, dirudenez, baldin lau baino silaba gehiagokoa bada hitza (“garéstienak/garéstiena”, “aberátsenak/aberátsena”), ez eta gutxiagokoa bada, hirukoa alegia, (“béltzenak/béltzena”, “záilenak/ záilena”). Are gutxiago, jakina, konparaziozko *-ago* atzizkiaz eta mugatzaileaz jantziriko izenlagunak badira (“béltzagoak/béltzagoa”, “edérragoak/edérragoa”), bere baitan silaba bat gehiago daukatelako.

Aski bedi gaurkoz. Badira beste sorta handi batzuk, oso ugariak eta emankorrak, haietan elkar hartuko bagenu euskal azentuaren bateratzean berebiziko aurrerapena suposatuko luketenak, baina berez eta oso-ro “hitza pareak” ez izanik, hemen ez sartzea nahiago izan dugu. Geldi bitez beste baterako.

5. Beste sorta handi bat, ez pare’ izendatu ditugun hitz horietakoa, bai ordea molde berbera dutenekoa eta ehunka ale bere baitan hartzen dutenekoa hemen sartu, ez sartu, zalantzan egon eta gero, egitea erabaki dut, beti ere kendu behar badira, kentzea erraza delako. Oihenartek bere *L’Art Poétique Basque*-n zein hitz ziren lerrakor edo irristakorrak Lapurdiko apaizari irakasten hasi, eta honako hauek aipatu zituen aurrenik: “Les mots trysyllabes finis par les praepositions *-ra*, *-ric (-tic)* et *-co*, eta exenpluetan hauek

Oihenartek esana:

záintzea	bíltzea	jótzea	sáltzea	sártzea	hártzea	kéntzea	úrtzea
záintzera	bíltzera	jótzera	sáltzera	sártzera	hártzera	kéntzera	úrtzera
píztera	púzttera	póztera	híltzera	hóztera	béltztera	sórtztera	gúrtztera
gáltzera							
záintzeko	bíltzeko	jótzeko	sáltzeko	sártzeko,	hártzeko,	kéntzeko,	úrtzeko,
záintzetik	bíltzetik	józtetik	sáltzetik	sártzetik,	hártzetik,	kéntzetik,	úrtzetik,